

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים ותשעה באב, תשס"ו
מספר 663

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כפל פניו של איוב*

תנו רבנן: כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב... וקורא בקינות, באיוב ובדברים הרעים שבירמיה (תענית ל ע"ב).

א

סיפור ראשיתו של איוב בנוי בהקבלה בין מערכת שמימית לבין מערכה ארצית, כפי שהראה מאיר ויס,¹ ודמויות מקבילות בתפקודן מופיעות בשני המקומות. ההקבלה הזאת ניתנת לתיאור בצורה הבאה:

על מי חושב הגיבור ²	המסית	בנים	אב	מיקום	פסוקים	
אלוקים		בני איוב	איוב	ארץ	א: א-ה	מערכה א: תמונה א
איוב	השטן	בני האלוקים	אלוקים	שמים	א: ו-יב	תמונה ב
אלוקים		בני איוב	איוב	ארץ	א: יג-כב	מערכה ב: תמונה א
איוב	השטן	בני האלוקים	אלוקים	שמים	ב: א-ו	תמונה ב
אלוקים	אשת איוב	-----	איוב	ארץ ³	ב: ז-יג	מערכה ג: תמונה א

והנה מתעוררת השאלה היכן המקבילה של השטן במערכות א-ב עלי אדמות? במערכה ג ממלאת אשת איוב תפקיד זה כשהיא מסיתה את בעלה: "בְּרַךְ אֱ-לֹהִים נְמַת" (ב:ט), ובכך עוזרת למלא את ציפיותיו של השטן - "אִם לֹא עַל-פְּנֵיךָ יִבְרַכְךָ" (א:יא; ב:ה), אך במערכות הקודמות אין מי שממלא את התפקיד. והנה אם בודקים את עיקר טענתו של השטן נראה שאין הוא בודד במועדיו, יש מי שפועל כמוהו עלי אדמות.

* לצערנו עדיין לא הפך אבל תשעה באב ליום ששון ושמחה, כהבטחת הנביא זכריה, ועל צער הכלל נוסף צער הפרט בהילקח מאתנו אמנו, עטרת ראשנו, אסתר אשת הרב ראובן הכהן ז"ל, ביום י"ב במנחם אב התשס"ה. יהיו דבריי אלה לכבודה ולעילוי נשמתה במלאות שנה לעליית נשמתה.

¹ ראה מ' ויס, "הסיפור על ראשיתו של איוב", בתוך: מ' ויס, **מקראות ככונתם: לקט מאמרים**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 335 - 390. ראה גם א' ברלין, "ראשיתו של איוב", בתוך: י' קליין (עורך), **איוב (עולם התנ"ך)**, תל אביב 1966, עמ' 24-25.

² ראה את אבחנתו החדה של ויס (במאמר הנזכר, שם, עמ' 336): "שעה שאצל איוב ה' הוא העיקר במחשבתו, כדיבורו ומעשיו, אצל ה' איוב הוא הנושא הבלעדי" (ההדגשות שלי).

³ במערכה ג' חסרה התמונה בשמים, אך ייתכן שסוף הסיפור המתאר את השיחה בין אלוקים ורעי איוב, משלים תמונה זאת. בהמשך המאמר אראה שרעי איוב ממלאים את תפקיד השטן, ואכן, כפי שאיוב נזף באשתו בתמונה הארצית, כך אלוקים נזף ברעי איוב בהתגלות משמים.

השטן ספקן באשר למניעי צדקותו של איוב, כשם שהוא מטיל ספק במניעיו של כל אדם ישר דרך. טענתו היא שאיוב עובד את ה' כראוי רק משום שנסיבות חייו הנוחות אינן נותנות לו סיבה לבטא את המצוי בעמקי לבבו, אך שינוי הנסיבות ויצירת לחץ רגשי ופיזי עליו יחשפו את הנסתר בו. לדעה זאת שותף איוב עצמו, שכן גם הוא מטיל ספק במניעים הנסתרים של הזולת. כך עולה בכירור מיחסו לבניו: "וַיְהִי כִּי הִקִּיפוּ יָמֵי הַמְּשֵׁתָה וַיִּשְׁלַח אִיּוֹב וַיְקַדְּשֵׁם וְהִשְׁפִּים בְּבֶקֶר וְהִעֲלָה עֹלוֹת מִסֶּפֶר כָּל־סָבִיב אִיּוֹב אֱלֹהִים וַיִּבְרָכֵם וַיִּבְרָכֵם אֶל-לֵהִים בְּלִבָּבָם" (א:ה). גם איוב חושב שלא תמיד ההתנהגות החיצונית של אדם משקפת את האמת הפנימית שלו, ואף שבניו מעולם לא הצדיקו את חשדו בהם, הוא ממשיך בהתמדה לחשוש לחטא פנימי אפשרי - "כִּכָּהֵן יַעֲשֶׂה אִיּוֹב כָּל-הַיָּמִים" (שם).

ואולם לא רק חשד יש כאן; העלאת העולות השבועית בעד בניו מלמדת שאיוב משוכנע שהחטא אכן נעשה, שאם לא כן, מה מקום יש להקרבת קרבנות כפרה?

הוודאות של איוב באשר לחטאם של בניו באה לידי ביטוי גם בהתנהגותו לאחר שרשרת האסונות שפקדה אותו. בשלב הראשון אין הוא מתייחס כלל למות בניו, לא בפעולת אבל ולא באמירה המביעה צער. הצהרתו של איוב: "עָרַם יָצָתִי מִבֶּטֶן אִמִּי וְעָרַם אָשׁוּב שָׁמָּה" (א:כא), מתאימה להתייחסות לרכוש שאבד לו, ואין בה התייחסות מספקת לאבדן המזעזע של כל שבעת בניו ושלוש בנותיו.

יתרה מזו, גם כאשר איוב מטיח דברים כלפי שמים בוויכוחו עם רעיו, הוא מתאר את מעמדו הקודם שהתבטא ברכוש ובכבוד, ואין הוא מתייחס לרוב בניו. כמו כן אין הוא מעלה את שאלת העונש הלא-צודק של בניו, ולא עליהם הוא אומר: "תָּם וְנָשַׁע הוּא מְכַלָּה" (ט:כב), שהרי גם כאשר בלדד מאשים בפירוש: "אִם-בְּנֵיךָ חָטְאוּ-לוֹ וַיִּשְׁלַחֶם בְּיַד-פְּשָׁעִים" (ח:ט),⁴ אין איוב עושה גזרה שווה מעצמו; אין הוא טוען לחפות בניו, אף שאינו נלאה לחזור בלהט על טענה זאת ביחס לעצמו. הרעים ממלאים בוויכוח את תפקיד השטן, משום שהם משוכנעים שגם הצדיק הגלוי - ודאי חוטא הוא בנסתר, ואילו איוב המשוכנע בצדקת עצמו, כפי שאלוקים בוויכוחו עם השטן היה בטוח בצדקתו, שותף בשתיקתו להרגשת רעיו, שמכל מקום צדק נעשה עם בניו והם נספו באשמתם.

הווה אומר: לכל אורך הספר, הן בסיפור המסגרת והן בוויכוחיו עם הרעים, מחזיק איוב בהשקפה ש"יצר לב האדם רע מנעוריו", ואם אמנם לא תמיד הדברים באים לידי ביטוי גלוי, הרי שסביר מאוד שבעת ניסיון ומצוקה או בעת שכרות, כשמתרופפת השליטה העצמית, יצא הסוד הזה החוצה. טענת איוב לחפותו שלו מבוססת על הכרתו הקרובה את מניעיו הוא, ואכן, ברשימת החטאים האפשריים שהוא מונה בפרק ל"א, הוא מתייחס רק לחטאים נסתרים שקשה להוכיחם, וטוען שהוא נקי מהם.⁵

אם כן, אין השטן טוען שום טענה שאיוב עצמו אינו טוען כלפי אחרים, ואנו רשאים להניח שאיוב מייצג עלי אדמות את השקפת השטן.⁶

נמצא שבסופו של דבר לא על חינום נתנגע איוב, ואולי מגורלו למדו חז"ל: "החושד בכשרים לוקה בגופו" (שבת צז ע"א).

ב

ביחסו של איוב לבניו בולטת נקודה נוספת. אף שהבנים בוגרים ועומדים ברשות עצמם, כנאמר: "וַיַּעֲשׂוּ מִשְׁתָּה בֵּית אִישׁ יוֹמוֹ" (א:ד), איוב רואה עצמו אחראי על מעשיהם. תפיסה זאת של אחריות האב למעשי בניו הייתה חלק מתורת הגמול כפי שנתפסה בעמים רבים במזרח הקדום, ומשתקפת היטב בחוקי חמורבי.⁷ היחיד נתפס כחלק אורגני של המשפחה הרחבה יותר, שבראשה עומד האב, האחראי לשלומה ולשלמותה, ולכן אפשר שמעשי האב יפקדו על הבנים, ומעשי הבנים, גם הבוגרים, הם באחריות האב והוא עלול להיענש עליהם (אין זה שולל את האפשרות שהחוטא נענש על מעשיו הוא, כטענת בלדד). כיוון שאיוב דאג להעלות עולות לכפרה

⁴ וראה חננאל מאק, "בני איוב הנספים: שולחו ביד פשעם או בולעו חנם? עיון בשאלת מותם של בני איוב על פי המקורות הקדומים והפרשנות היהודית של ימי הביניים", *שנה"ק יב תש"ס*, ע' 221-239. ובהרחבה ראה את ספרו "אלא משל היה" - איוב בספרות הבית השני ובעיני חז"ל, רמת גן תשס"ה.

⁵ קל וחומר לחטאים הגלויים. על אופיים הנסתר של החטאים עמד י' הופמן, *שלמות פגומה*, ירושלים תשנ"ה, עמ' 173, אך לא קישר אופי זה עם טענת השטן על החטא שנסתר בלב הצדיק הגלוי.

⁶ המשורר-הצייר ויליאם בליק, שצייר בתמונות רבות את אלוקים מביט ארצה ורואה את השתקפות דמותו בפני איוב, צייר גם את השתקפות פני השטן בפני איוב. ראה ניתוח לוח 11 במאמרה של מרים אור, "השתקפות חזונו של בלייק בתחריטים לספר איוב", בתוך: מאירה פרי-להמן (עורכת), *איש היה בארץ עוץ: איורי ויליאם בלייק לספר איוב*, ירושלים תשנ"ב, עמ' 47.

⁷ גישה זאת משקפת גם את המצב החוקי בעם ישראל לפני מתן תורה, ומתבטאת בגמול האלוקי במספר מקומות בתנ"ך, כמו בפסוק: "פקד עון אבת על בנים" (שמ' כ:ה ועוד). וראה מ' גרינברג, "הנחות יסוד של החוק הפלילי במקרא", בתוך: *תורה נדרשת: חיבורים בשאלות יסוד בעולמו של המקרא* (מאת מ' גרינברג, י' מופס, ג'ד כהן), תל אביב 1984.

מדי שבוע בשבוע,⁸ אין הוא יכול להעלות על דעתו שאלוקים פוקד עליו את עוונות בניו, והוא משוכנע שנעשה לו עוול נורא כשנגזרו עליו ייסורים כה קשים.

האחריות שאיוב חש כלפי בניו היא כנראה גם המפתח להבנת שילוב הבנים בניסיון שעובר איוב. גם הכתוב וגם איוב אינם רואים כל פגם מוסרי בהמתת הבנים על לא עוול בכפיהם, והם גם רואים בהבאת ילדים אחרים פיצוי הולם ומספק על אבדן הראשונים: "נה' ברך את-אחרית איוב מראשיתו... ויהי-לו שבענה בנים ושלש בנות" (מב: יב-ג). לפי ראייה זאת, בני איוב הם הרחבה של אישיותו ואינם דמויות עצמאיות, בטוב לו - טוב להם, ובהעדר הטוב אצלו - נעדר הוא גם אצלם. אך גם ההפך הוא נכון, ולכן מחשבת הכפירה שמייחס איוב לבניו היא מחשבתו שלו, ועל ספקותיו הכמוסים מביא הוא קרבנות כפרה. ואולי נרמז הדבר גם במילים: "בכל-זאת לא-תטא איוב בשפתיו" (ב: י), כפי שפירשם רבא במסכת שבת טז ע"א: בשפתיו לא חטא - בלבו חטא; הביקורת כלפי אלוקים הייתה צפונה בלבו תמיד, אלא שלא יצאה מעולם מגדר שפתיו, כפי שלא יצאה מגדר שפתי בניו, ובכל זאת ידע איוב, מגופו, על קיומה בלב בניו.

הסבר זה נכון גם להבנת דמות אשת איוב. היא שותפה לייסורי איוב בכל הנוגע לשלב הראשון של הניסיון, שהרי בני איוב ובנותיו הנספים הם ככל הנראה ילדיה,⁹ והעדר העושר והנכסים מוריד גם אותה מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, ואף-על-פי-כן אין הכתוב מתייחס לסבלה האישי. הדבר מתאים לנאמר בסיפור הבריאה על הקשר בין אדם לאשתו: "זכר ונקבה בראם... ויקרא את-שם אדם" (בר' ה: ב); "ונדבק באשתו ויהיו לבשר אחד" (בר' ב: כד).¹⁰ כמו בעניין הבנים כך גם ביחס לאישה, הנוהג המשפטי בחלק מחוקי המזרח הקדום רואה בה יחידה בלתי-נפרדת מבעלה,¹¹ ועל כן אין היא נזכרת כלל בחלקים הראשונים של הסיפור.

כאשר מתיישר איוב בגופו ממש, כדברי השטן: "עור בעד-עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו" (ב: ד), רק אז מופיעה אשתו כישות נבדלת, שכן פיזית אינה סובלת עם בעלה. עתה היא כאילו עושה יד אחת עם השטן להדיח את איוב מן הדרך. התפקיד הזה שממלאת אשת איוב, לאחר שהייתה חלק בלתי-נפרד ממנו,¹² נראה כביטוי ל"אני השני" של איוב. היא חושפת את מאוויי לבו הכמוסים, שאינם עוברים את דל שפתיו. ולכן הנזיפה שנוזף איוב באשתו: "כדבר אחת הנבלות תדברי" (ב: י), מכוונת גם אל נשמתו החצויה. לא ייפלא, אם כן, שאיוב המצדיק את אלוקים בתחילה, פותח לבסוף את פיו בטרונות כלפי שמים, שהרי תלונותיו במהלך הוויכוח עם הרעים לא צמחו יש מאין.

מכל האמור יוצא, שהניסיון שאלוקים מנסה את איוב, שהוא למעשה הניסיון של כל אדם,¹³ הוא פועל יוצא של ספקותיו ולבטיו של האדם עצמו, המטיל ספק בעת טובה אם בכוחו לעמוד בניסיון גם בעת מצוקה, הנאבק כל הזמן על שיווי המשקל הדק בין אמונה וכפירה, והחרד תמיד פן ימעד ברגע המבחן ויגיע להטחת דברים כלפי שמים, בין על אירועים שקורים לו ובין על אלה הקורים לאנשים אחרים סביבו. חשש זה כמו קורא לאלוקים: בחנני ה' ונסני (ע"פ תהילים כו: ב), והוא השטן המקטרג תמידית על האדם, וכל אדם נתבע להוכיח שקטרוגו אינו אמת.

יונה בר מעוז

המחלקה לתנ"ך ומפעל מקראות גדולות 'הכתר'

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁸ ולכן מדגיש הכתוב שאבדן הבנים אירע ביום הראשון למחזור החדש – "בניך וננותיך אכלים ושתים יין בבית אחיהם הפכור" (א: יח), לאחר שהקיפו ימי המשתה ולאחר שאיוב העלה את העולות.

⁹ יש לשים לב שאיוב מדבר על אישה אחת (ראה איוב לא: י), ואפשרות של ריבוי נשים אינה נרמזת כלל.

¹⁰ נקודות אלו ועוד אחרות מצביעות על עולם האבות כרקע המתאים לסיפור איוב. וראה גם א' הורביץ, "לשונו של ספר איוב". בתוך י' קליין (עורך), **איוב (עולם התנ"ך)**, תל אביב 1966, עמ' 14-16. ושם י' קליין, "מחבר ספר איוב וזמנו", עמ' 16-18.

¹¹ בבסיס חוקי התורה קיימת התפיסה שהאישה היא אישיות עצמאית מבחינת מעמדה המשפטי, אך הזוג הנשוי נתפס, לעניינים מסוימים, כיחידה אחת. לדוגמה, בפסוק: "לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך", האישה נכללת ב"אתה".

¹² איוב עצמו מדגיש אחדות זאת בתשובתו לאשתו: "גם את-הטוב נקבל מאת ה' ואת-הרע לא נקבל" (ב: י), ולשון הרבים מתאימה גם לשני חלקי נשמתו.

¹³ נראה שלא במקרה עוצבה דמות אשת איוב בסיפור כדומה לדמות חוה.